

ZÁSTOJ JÁNA ČAJAKA V KONŠTITUOVANÍ LITERÁRNEHO ŽIVOTA VOJVODINSKÝH SLOVÁKOV

(k 150. výročiu narodenia)

I keď začiatky literatúry dolnozemských, a potom aj juhoslovanských, a vojvodinských Slovákov siahajú až do 18. Storočia (do doby asi tri desaťročia vzdialenej od ich príchodu do týchto končín), o jej viac ako dvestoročnej tradícii možno hovoriť iba podmiennečne, keďže ide o tradíciu diskontinuítnu. K ustáleniu jej kontinuity došlo vlastne iba v dvadsiatych rokoch 20. Storočia, zatiaľ čo začiatky organizovaného literárneho života vojvodinských Slovákov sú späté s vydávaním periodík *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1914, 1919 – 1920), časopisu slovenského študentstva v Kráľovstve SCHS (1923) a kultúrneho časopisu československého juhu *Svit* (1923 – 1924). Prvé periodikum nebolo literárnym, zatiaľ čo nasledujúce dve, aj keď boli literárne, veľmi rýchle zanikli.

Ďalším významným krokom vo formovaní tejto literárnej tradície a organizovaného literárneho života bolo založenie samovzdelávacieho krúžku Sládkovič na Gymnáziu v Petrovci (1925), z ktorého vyrástli nielen prví „naozajstní básnici“ z radov juhoslovanských Slovákov (Juraj Mučaji a Paľo Bohuš), ale sa na jeho zasadnutiach začínala formovať i nová prozaická generácia a sústavne sa pestovala i literárna kritika. Avšak jednu z rozhodujúcich úloh v tomto kontexte zohral časopis Matice slovenskej v Juhoslávii *Náš život* (1933 – 1949, 1946 – 1947) a redaktor tohto časopisu učiteľ a spisovateľ Ján Čajak (19. 12. 1863 Liptovský Ján – 29. 5. 1944 Báčsky Petrovec).

Literárne dielo Jána Čajaka je v slovenskej a v našej vojvodinskej slovenskej kritike už náležite ocenené a docenené, takže sa v tomto príležitostnom príspevku v tých rámcoch nebudeme rozvádzať. Sprítomníme si iba dva všeobecnejšie ujaté syntetické posudky, ktoré môžeme akceptovať bez závažnejších výhrad, ale nie aj bezvýhradne. Prvý je, že „hoci Čajak vstúpil do literatúry s tzv. druhou vlnou realistických spisovateľov, väčšina jeho prác nesie znaky začiatočného obdobia, nášho (slovenského – S. B.) realizmu. V kontexte literárnej tvorby dolnozemských Slovákov majú zakladateľský význam, no v domácich (na Slovensku – S. B.) reláciách smerujú viac na okraj ako do centra literárneho vývinu.“¹ A druhý, kladnejší: „Čajak dobre poznal sociálnu stránku života dedinského človeka, jeho myšlienkové a citové trampoty i ľudový hovorový ceremoniál. Všade tam, kde vychádzal zo životného

poznania, pozorovania a skúseností, kde do umeleckého obrazu nevnášal zámernú ľudovú výchovnú tendenciu, „falošnú didaktičnosť“, všade tam sa mu darilo vytvoriť pravdivý obraz života, hodnotné umelecké dielo.“²

Keď ide o prvý posudok kritika Čajakovi najviac vytýka, že často nerešpektuje zákonitosti realistickej metódy, že nerozvíja už existujúce realistické tradície, ale sa často prikláňa k prekonaným literárnym postupom v podobe rezíduí sentimentálnej literatúry a „postupov charakteristických pre obdobie, v ktorom sa začala formovať naša (slovenská na Slovensku – S. B.) realistická literatúra (adaptácie anekdotických príbehov i obrázky zo života).“³ Vytýka sa mu tiež, priamo alebo nepriamo, že je moralizátorom a nie kritikom spoločnosti, že vlastné názory nemotivovane pripisuje svojim postavám, ako i myšlienkový apriorizmus, naštepená didaktickosť, spoločenská neutrálnosť príbehu a idylizujúce reminiscencie (keď ide o prózy čerpajúce tematiku zo Slovenska) atď. Vidí sa nám však, – bez apologických zámerov – že v týchto súvislostiach treba väčšmi, ako sa to doposiaľ robilo, zdôrazniť, že Čajak vedel doceniť skutočné literárne hodnoty, avšak bol v nemalej miere rozpoltený medzi beletristickými umeleckými ambíciami a didaktickou, ľudovú výchovnou literatúrou, ktorú mu nanucovali životné okolnosti, v ktorých sa ocitol, ako i jeho učiteľské povolanie. Pri tomto netreba zanedbať ani skutočnosť, že „Čajak v úžitkovej literatúre nachádzal doplnok k skromnej učiteľskej existencii“, o čom svedčí i jeho list napísaný Vansovej, v ktorom priznáva, „že rád by niečo umeleckého, cenného napísať, ale keď mi treba zarábať. To nechám až na leto.“⁴

Keď ide o druhú citovanú mienku o Čajakovej literárnej tvorbe, kritika je súhlasná v takmer jednoznačnom uzávere, že jeho poviedky z dolnozemskeho prostredia sú vrcholom jeho umeleckej tvorby. Myslí sa tu predovšetkým na poviedky *Únos*, *Vohľady*, *Ecce homo!* a *Cholera*, na žánrový obrázok *Búrka* a niektoré iné. Základné hodnoty týchto poviedok jednotliví autori vidia v zobrazovaní lokálneho koloritu, typických stránok dolnozemskeho života a mentality, v schopnosti umelecky sa zmocniť spôsobu myslenia postáv, ich citového sveta, spôsobu života a ich morálneho profilu, potom v organickej spätosti medzi príbehom a spoločenským prostredím, keď sa spisovateľova skúsenosť neprejavuje ako záznam jednotlivých faktov, ale je vyjadrená fabulou založenou na skutočnosti, avšak typickou a pod. Týmito kvalitami sa Čajak najväčšmi priblížil k hlavným prúdom kritického realizmu na Slovensku. V týchto rámcoch treba však podčiarknuť skutočnosť, že umelecká nosnosť

týchto poviedok často nevyplýva natoľko z typizácie ako akurát z individualizácie postáv, ich osobných konfliktov a osudov.

Tieto najlepšie Čajakove poviedky najvýraznejšie reprezentujú i základné príznaky jeho tvorby. Na štylistickom pláne je to široké spektrum odtienkov siahajúcich od jemnej irónie a melodramatických prvkov po situačnú a jazykovú komiku, a v rámci sujetovej výstavby prevaha dialógu, sklony k funkčným digresiam a rýchly spád základného deja. Čajakove dialógy sú i dramatické i naratívne a majú i funkciu nositeľa deja. V nich spisovateľ podáva i základné povahové črty postáv, spôsob ich myslenia a konania, ich hovorový „ceremoniál“, ich citové založenie, nepriamo naznačuje i príznaky prostredia ap. Azda najilustratívnejšia v tomto zmysle je poviedka *Vohlady*, v ktorej sa dialógy len málo líšia od divadelných. I v tejto poviedke, ako i v iných jeho umelecky nosných poviedkach, prichádza do výrazu Čajakova schopnosť vytvoriť na všednom konflikte alebo príbehu originálnu fabulu, ktorá sa nezakladá ani na bohatstve postáv a konfliktov, ale práve na charakterizujúcich dialógoch. Opisné a naratívne zložky v jeho poviedkach akoby iba pripravali okolnosti a ovzdušie pre dialóg.

Takéto bohaté využívanie dialógov v literárnom postupe zrejme rozhodne vplývalo i na jazyk Čajakových poviedok. V súlade s požiadavkami realistickej dokumentárnosti a jazykovej diferenciácie postáv, tento náš spisovateľ náležitú pozornosť venuje ľudovému jazyku a jazykovým zvláštnostiam daného prostredia. Štylisticko-charakterizujúcu funkčnosť jazykových prvkov však nedosahuje natoľko použitím nárečových osobitností, nakoľko zachytením ducha ľudového hovorového prejavu, pričom hojne využíva zaužívané hovorové zvraty a príslovia, príznačné pre ľudový hovor vojvodinských Slovákov, čo sa omnoho výraznejšie prejavilo v tvorbe jeho syna Jána Čajaka ml..

V kontexte našej témy nemožno nespomenúť skutočnosť, že dielo Jána Čajaka (i jeho syna Jána Čajaka ml.), závažne usmernili ďalší vývin našej prózy. Model rurálnej prózy čajakovského typu s príznačnou dolnozemskou tematikou, prvkami lokálneho koloritu s humorným prifarbením rozprávania a anekdotickým poviedkovým jadrom v rôznych obmenách a pokusoch funkčnej revitalizácie sa zachoval priam dodnes a je azda jedinou pevnejšou kontinuitnou líniou prózy vojvodinských Slovákov. Spolu s Jankom Čemanom i Pavlom Grňom, k tej čajakovskej tradícii má vari najbližšie (s prvkami socrealizmu) Miroslav Krivák vo svojom treťom románe *Lámanie chleba*. Tento román sa akosi prirodzene nadväzuje (i keď pravda oneskorene) na

tradíciu stvárňovania slovenskej dolnozemskej dediny. Ba čo viac, vidí sa nám, že je jedným z troch stupňov v časovej následnosti v spracúvaní tejto tematiky prozaickej tvorbe vojvodinských Slovákov. Ako prvý stupeň označujeme dolnozemsú slovenskú dedinu v poviedkach Jána Čajaka a v románoch a poviedkach Jána Čajaka ml., ako druhý – slovenskú vojvodinskú dedinu z päťdesiatych rokov, spracovanú napr. v poviedkach Pavla Čániho, v spomenutom Krivákovom románe *Lámanie chleba*, v prózach Jána Kopčoka *Krátky život a slávna smrť infanteristu Štefana Medveďa* a *Sloboda* atď. a tretí – tú istú dedinu, ale už ako len ako impresiu, alebo svojráznu spomienku, reminiscenciu na detstvo súčasného, podmienené povedané, urbanizovaného človeka, aj to viac v podvedomí ako vo vedomí v niektorých kapitolách románu Jána Labátha *Dial'ky*, resp. v próze Viery Benkovej *Zuzanka* a v segmentoch jej románu *Stred sveta*.

Avšak Ján Čajak nebol iba dedinským učiteľom a spisovateľom, ale aj jednou z ústredných osobností kultúrnych a osvetových i iných aktivít juhoslovenských Slovákov v 1. polovici 20. storočia. Čajak bol napríklad delegátom Slovákov na Veľkom národnom zhromaždení v roku 1918, spoluzakladateľom Juhoslovanského nakladateľského spolku v Báčskom Petrovci, zodpovedným redaktorom *Národnej jednoty*, spoluzakladateľom slovenského gymnázia v B. Petrovci a Matice slovenskej v Juhoslávii, v ktorej pôsobil ako predseda literárneho a národopisného odboru a rozsiahle boli aj jeho publicistické a redaktorské aktivity v časopise *Náš život*, takže táto jeho angažovanosť bola pre vojvodinských Slovákov prinajmenej takisto dôležitá, ako jeho literárna tvorba. V rámci našej témy však najdôležitejšia bola jeho činnosť ako predsedu literárneho odboru Matice slovenskej v Juhoslávii, ale najmä jeho aktivity súvisiace s vydávaním matičného orgánu *Náš život*, ktorý bol od svojich začiatkov bol časopisom pre kultúru a literatúru a označil začiatok organizovaného literárneho života vtedajších juhoslovanských Slovákov. Literárny odbor MSJ začal svoje aktivity hneď po odštartovaní matičnej činnosti, keď ťažisko svojej práce sústredil na zabezpečovanie prostriedkov na vydávanie časopisu, matičného časopisu, ktorého prvé číslo vyšlo začiatkom mája roku 1933. Časopis vychádzal štvrťročne a každý člen Matice ho dostával zdarma. Redigoval ho Ján Čajak a členovia „redakčného krúžku“, v ktorom boli: Karol Lilge, Andrej Sirácky, Michal Topol'ský a Pavel Vrbovský. V tomto roku si s úctou pripomíname 80. výročie tohto časopisu, ktorého je súčasný *Nový život* priamym pokračovateľom. V prvom čísle prvého ročníka v úvodníku Ján Čajak medziiným stanovil základnú orientáciu a ciele

Nášho života: (1) zoskupiť „všetkých našich ľudí pera“ a podnietiť ich k literárnej práci, (2) vyhľadávať mladé talenty, (3) stále a disciplinovane pracovať na ľudovýchove, (4) oživiť historiografickú činnosť, (podnietiť prácu na etnografickom poli), (6) nadviazať „čím intenzívnejšie styky s juhoslovanskými kult. i hosp. ustanovizňami a (7) pracovať na očiste jazyka („je hodne spotvorený. Musíme zostaviť slovník, ktorý by obsahoval vklínuté inorodé slová, výrazy a formy do našej reči.“).

V tomto úvodnom článku Čajak stručne ozrejmjuje i obsahovú štruktúru časopisu („Časť beletristická – básne a próza, Časové otázky – články, Časť historická a národopisná“) a vyjadruje úprimnú nádej, že časopis dosiahne slušnú úroveň a širšie povšimnutie: „A ak ho budeme môcť povzniesť na skromnú síce, ale slušnú úroveň, nuž zaradíme sa vidno, hoci ako Popelka, medzi naše šťastnejšie, staršie sestry. To by pre nás znamenalo veľký mravný zisk.“

Nakoniec vyzýva aj kritikov, aby do časopisu tiež prispievali, ale ich súčasne i poučča: „Kde je dielo, tam je aj kritika, a tá bude aj musí byť. Ale nie tá zlomyseľná a sprostá, ale dobromyseľná, – i keď švihne, – a výchovná. Pravý kritik je sám veľkým spisovateľom a tiež pedagógom, a to vo vysokom štýle.“

O literárnom aspekte *Nášho života* a problematike, ktorú redakcia v súvislosti s ním riešila najlepšie svedčia *Správy literárneho odboru MSJ*, ktoré písali jeho šéfredaktori predovšetkým Ján Čajak (1933 – 1938) a po ňom aj Michal Topol'ský (1939 – 1940) a Andrej Sirácky (1946 – 1947). Z týchto správ možno uzavrieť, že redakcia zápasila s radom problémov, ale vleklé boli dva – nedostatok materiálnych prostriedkov a širší kruh autorov. Čajak napr. v prvej takej správe konštatuje: „S ľútosťou spomenúť musím, že napriek úsilnej výzve a prosbe nijeden z našich peraschopných členov neozval sa mi.“ Ján Čajak bol vo v tých svojich výzvach i prosbách vytrvalo nástojčivý, o čom svedčí napríklad i fakt, že aj pri konci svojho šéfredaktorského mandátu v správe tohto odboru o roku 1938 nabáda inteligenciu, „vyspelú mladú generáciu“ k spolupráci, kvitujúc však, že sa stanovili aj odmeny za vypísané súbehy z dejín, z beletrie, na voľné témy, z oblasti národohospodárstva alebo družstevníctva, tiež za básne.

Uvedené svedčí o tom, že časopis Matice slovenskej v Juhoslávii *Náš život* bol vo veľkej miere i časopisom literárnym, čo možno doložiť aj pomerom literárnych a literárnokritických textov v rubrikách časopisu *Básne*, *Próza* a *Kritika*. (Aj keď v poslednej rubrike nejde vždy len o literárnu kritiku) k iným textom. Nachádzame tu začiatočnícke veršovačky, ale i umelecky vyspelé

básne, prozaické pokusy, ale i prózy, ktoré sa dnes zaraďujú do klasiky literárnej tvorby juhoslovanských Slovákov, potom diela zo slovenskej literatúry, preklady z juhoslovanských literatúr, literatúr inorečových, príležitostné dramatizácie, ale napr. aj rozhlasovú hru (*Jozef z Arimatie* od Vladimíra Hurbana Vladimírova roku 1936), potom skicu pre „tónfilm“ („Podľa románu Jarné vody od Turgeneva, sriadil VHV roku 1939“), intimistické básnické spovede, ale i sociálno-burcujuce básne, akou je napr. antifašistická báseň Jána Čajaka ml. *Ozaj či?*, uverejnená v roku 1939 atď.

Zaujímavé v tomto kontexte sú i listy s kritickými narážkami, ktoré do redakcie prichádzali, o čom svedčí napr. Čajakova nepriama zovšeobecnená odpoveď: „Dobroprajné pokyny vďačne prijmem, ale zase nezabúdajme, že anarchia, nedôvera, nepravosť nielenže kazí vôľu, ale aj všetko ničí. Nehromadíme prekážky, neznechucujeme, ale práve naopak: pomáhajme jeden druhému.“ (Mimochodom, napriek snahám J. Čajaka zveľaďovať a širšie afirmovať *Náš život* prostredie, v ktorom žil a celý život sa snažil pozdvihnúť ho na vyššiu vzdelanostnú i kultúrnu úroveň, nie vždy prispievalo, skôr tomu bude opak, čo dokladajú napr. i posmešné kupletové verše, ktoré sa vo rôznych obmenách v ústnom podaní v Petrovci zachovali po súčasnosť. Jedna z tých obmien znie: „Poľa Gézov na psom konci / horí lampa na ulici / sedí Čajak na trlici / číta svoje časopisy). V takýchto súvzťažnostiach je zaujímavý i anonymný list, v ktorom sa vytýka spisovateľom, prispievateľom do *Nášho života*, že bagatelizujú národ, a upozorňuje, že si národ treba ctiť, i „mastný klobúk“ i široké gate“, lebo nebyť toho, nebolo by ničoho. Autor uvedeného listu uzaviera, že také práce netreba ani uverejňovať, a najmä nie v časopise, ktorý je venovaný ľudu. Ide tu vlastne o priamu narážku na poviedku Jána Čajaka ml. *Báťa Ondriš pazúrik*, ktorá je nesporne najvydarenejšou metaforicko-humornou povahokresbou v prozaickej tvorbe vojvodinských Slovákov a začína sa takto:

„*Neboli obyčajný človek báťa Ondriš Pazúrik – ej, veru neboli. Čierny širák s prackou, veľký, mastný. Bačkory na kulianskom jarmoku kúpené, čo sa týka veľkosti, nemali páru na celom okolí. Ale im aj trvali! Keď išli ulicou, deväťpolové gate poletovali v povetrí ako žlna a niekedy čierny sobášny prusliak zelenal sa na nich ako krušpán. /.../ Robiť sa im veľmi nechcelo. Radšej špekulovali a rozkazovali... Nič tak nemilovali ako lastovičky. – To ti príde, slúži ti, tájde a ništ nepýta, – vravievali...*“ atď.

Avšak Ján Čajak, ako sme už konštatovali, veľmi dobre poznal svoje prostredie a vedel, čo od neho môže očakávať a bol i tolerančným človekom,

takže sa dedinským posmechárvom a rôznymi kritickými i „kritickými“ poznámkami nedal znechutiť a vytrvalo pokračoval v realizácii svojich predsavzatí. (Mimochodom, uvedený anonymný list podnietil Michala Topol'ského, Čajakovho nástupcu v šéfredaktorstve *Nášho života*, napísať apologický článok *Spisovateľ a jeho dielo* (1940).

Literárny odbor MSJ, ktorý do r.1939 viedol Ján Čajak, mal na starosti aj matičnú knižnicu, ktorá tiež prispievala k vytváraniu literárneho života, či ovzdušia vojvodinských Slovákov. Tento odbor sledoval nielen počet členov knižnice, ale aj počet vypožičaných kníh. Napríklad vtedajší knihovník Ivan Križan vo svojej správe uvádza, že Matica v roku 1940 už vlastnila 8233 kníh. Odborné knihy poslali do miestnych odborov v Aradáči, Ľube, Bajši, Silbaši, Begeči, Kulpíne, Hložanoch a v Novom Sade, čím sa počet čitateľov v tých osadách a mestách zväčšil. V ústrednej matičnej knižnici v Petrovci evidovali 803 členov, z ktorých si 125 čitateľov vypožičalo 1110 kníh. V miestnom odbore MSJ v Hložanoch 25 čitateľov prečítalo 171 kníh a v Bajši 55 čitateľov 496 kníh. (S vypožičiavaním kníh jednotlivým odborom boli však aj problémy, tak napr. z Bieleho Blata knihy nevrátili od roku 1934, v Novom Sade od roku 1937 a z Ľuby od roku 1938. Zlá situácia je aj v Kulpíne, kde niet stopy po vypožičaných knihách atď.).

Záverom tohto stručného príležitostného pohľadu na dielo Jána Čajaka môžeme teda konštatovať, že on nebol iba jeden z priekopníkov súčasnej slovenskej literatúry vo Vojvodine, ale aj takým vytrvalým podnecovateľom literárneho života vcelku, že rezonancie týchto jeho snáh zotrávajú dodnes a ak pre ne máme sluch, tak ich pocítíme i základoch tohto nášho dnešného snemovania.

1 *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, I. zväzok (Obzor, Bratislava 1984, s. 95)

2 Milan Pišút a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry* (Obzor, Bratislava, 1984, s. 197)

3 Alexander Šimkovič: *Dielo Jána Čajaka* (Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1964, s. 144)

4 Tamže (s. 83)

Samuel Boldocký